

**ЗМІНИ В МІСЦЕВОМУ САМОВРЯДУВАННІ НА
УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ПІД САМОДЕРЖАВНОЮ ЗВЕРХНІСТЮ
У ПЕРІОД З 1654р. ПО 1722р.**

Черговий етап у зміні геополітичної локації українських земель постає в наслідок рішення Генеральної військової козацької ради, скликаної гетьманським урядом Б. З. Хмельницького 8 (18) січня 1654 р. у м. Переяславі щодо прийняття Війська Запорозького під зверхність російського царя Олексія Михайловича [1]. Ця подія стала визначальною не лише для долі України, її державності, вектору розвитку, а й вплинула на подальший розвиток всієї Центрально-Східної Європи, її вплив є відчутним навіть сьогодні.

Відразу ж, після встановлення зверхності Московії над Військом Запорізьким, розпочалися звернення старшини до царя щодо пожалування маєтків та селян. І царський уряд не забарився, він йшов на зустріч новоспеченим українським феодалам, обдаровуючи їх грамотами на «вічне та спадкове володіння» селами, містечками та містами.

Відомо, що під час «чинення віри» (присягання) гетьман та старшина присягнулася на тім, щоб бути їм із землями і із городами під государевою високою рукою на віки невідступним [2, с. 227]. Отже під руку потрапило не лише Військо Запорізьке, як про те йшлося попервах у перемовинах з Московією, а й всі землі підвладні Гетьманщині з селами, містечками а містами. В очах Москви Україна-се були «черкаські» себто козацькі «городи», «люде Богдана Хмельницького», територія опанована козацьким військом і їм репрезентована, і у неї нібито не виникало ніяких сумнівів що до права сього війська виступати іменем цілого краю та її людности і рішати його долю [3, с. 15]. А відтак українські місцеві громади опинилася у подвійному ієрархічному

підпорядкуванні – гетьманській владі, а вже через неї й самодержавній владі московського царя.

Звичайно, що гетьманський уряд, полковники, сотники, виходячи з полково-сотенного адміністративно-територіального поділу, стали визначатися із розміщенням своїх канцелярій в підвладних містах, населених пунктах та налагоджувати співпрацю з місцевими громадами.

Втім представники громад не брали участь у переговорах гетьмана та Московії щодо прилучення, але як це було у звичаї за часи польської зверхності, депутації містян потяглись до м. Москви визначатись зі своїм правовим становищем. Однією з перших було представництво від м. Переяслава, яке складалося з депутації від магістрату, що обіймала в собі вйта, бурмістра, райця та магістратського підписка та депутації від цехів, які були представлені двома особами, а саме від: кушнірського, кравецького, ковальського, різницького, шевського, стельмаського, пекарського, гончарського, ткацького, богдарського, тесельського та полстевального цехів. Вартий уваги й той факт, що депутація прибула до м. Москви з дозволу гетьмана та при наявності клопотання одного по суті чолобитних громади. До своїх суплік депутація додала копії головного королівського привілею Сигізмунда III на магдебургію від 6 жовтня 1620 р. та два його потвердження, а також потвердження Владиславом IV цехового регуляміну від 12 березня 1637 р. й просили підтвердити їх. Окрім цього петиція містила прохання повернути місту землі та доходи, які в свій час старости привернули до замку, а тепер їх перебрала на себе полкова влада. Й насамкінець звільнити містян від ярмаркових поборів та надавання підвід та харчів до військового скарбу.

Таким чином самий зміст чолобитної дає підстави вести мову при наявності суперечностей між переяславською громадою та полковою адміністрацією. На полях супліки присутня резолюція – «государь пожаловаль, велѣль имъ на прежнія ихъ привилья дати свои государевы жалованные грамоты: быти во всемъ по прежнимъ королевскимъ привиліямъ» [4, с. 13-538].

Отже відповідно до резолюції, першим привілеєм від 4 квітня 1654 р. міщанам та купецьким людям Переяслава були potwierджені старі їх права:

Після того як в м. Москві було затверджено козацькі привілеї та привілеї переяславській громаді, настала черга за м. Києвом. Київський магістрат, вже звідомлений про досвід переяславської депутації, спочатку спрямував своїх уповноважених до гетьмана, який також видав 25 квітня 1654 р. своє клопотання до царя щодо прийняття киян чолобитною. Відмінність становища м. Києва від м. Переяслава полягала в тому, що в м. Києві вже були посаджені царські воєводи, які також клопоталися перед Олексієм Михайловичем прийняти київського войта Богдана Савковича со товариші.

Результати розгляду чолобитної киян знайшли своє відображення в п'ятих привілеях, та окремій інструкції київським воєводам.

Не стояв осторонь проблеми врегулювання відносин між міськими громадами та козацтвом й гетьман, який зокрема своїм універсалом від 8 червня 1652 р. м. Київ визначав «местом столечним» та брав під захист від військових переходів і постоїв та охорону. Гетьманська влада не стала руйнувати традиційні типи міського самоврядування, що склалися на українських землях. Громада м. Києва, як й інші громади, що тримали магдебургією від польської корони, не були позбавлені цього права, а навпаки отримали від гетьмана на його підтвердження та продовжували самоврядуватись у цій спосіб. Більш того, протягом 60–70 рр. XVII ст. окремі українські міста вперше отримали магдебурзьке право.

Прихильне ставлення Б. З. Хмельницького до міського самоврядування на основі магдебургії можна углядіти й в інших гетьманських універсалах. Так, універсалом від 1 серпня 1650 р. гетьман, заборонив сотникам, отаманам чинити утиск ніжинським міщанам. Під загрозою смертної кари заборонялося вчиняти незаконні дії щодо службовців ніжинського магістрату та мешканців міста – уряд «мейський зневажати і до шкоди убогих людей в Ніжині приводити». Наступного разу права ніжинських міщан від незаконних дій козацької адміністрації гетьману довелося захищати вже 9 січня 1656 р. Проте

ілюстрація потреби повторювати козакам одне й те ж двічі, а то й більше, говорить про невисокий рівень військової та адміністративної дисципліни на Гетьманщині. До речі ця ж практика була розповсюджена й в Речі Посполитій, коли королеві доводилось, постійно, підтверджувати видані ним, або його попередниками, привілеї, особливо показовим в цьому сенсі є вже згадувані перипетії поміж українською громадою та магістратом м. Львова. А польська корона з лукавою посмішкою дивилась як чубилося поспільство, та охоче наділяла привілеями чолобитників, які не з пустими руками приходили просити «підтвердити» свої права.

Майже всі міста Гетьманщини, що правились за магдебурзьким правом, зберегли систему міського самоврядування, що була створена ще за часів Речі Посполитої. Вони мали статус міст так званого неповного магдебурзького права, якому притаманна відсутність чіткого поділу між органами міського самоврядування за виконуваними функціями на адміністративні та судові. Такі міста називались «привілейованими містами» та мали магістратську управу, що свідчило про більший рівень самостійності самоврядування. Ті ж міста, що не були обдаровані цим право іменували ратушними.

Література:

1. Колекція документів Історичного товариства Нестора-літописця. Дві давні збірки копій договірних статей всіх українських гетьманів, починаючи з Богдана Хмельницького, Юрія Хмельницького і закінчуючи Кирилом Розумовським. ЦДАК України (Центр. держ. істор. архів. України м. Київ). Ф. 222. Оп. 1. Спр. 291 ; Оп. 2. Спр. 12 б.
2. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией : В 15-ти т. Санкт-Петербург, 1861–1892. Т. 10 : (Доп. к т. 3) : Переговоры об условиях соединения Малороссии с Великою Россиею. 1653–1654. Санкт-Петербург : Тип. брат. Пантелеевых, 1878. [6], 8с., 838 стб., 24. Стб. 227.

3. Грушевський М. С. Історія України–Руси : в 11 т., 12 кн. / редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 1991–1994. Т. ІХ, кн. 2 : Роки 1654–1657. Репр. вид. – 1997. – с. 871-1630. Розділ VII. С. 15.
4. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией : В 15-ти т. Санкт-Петербург, 1861–1892. Т. 10 : (Доп. к т. 3) : Переговоры об условиях соединения Малороссии с Великою Россиею. 1653–1654. Санкт-Петербург : Тип. брат. Пантелеевых, 1878. [6], 8с., 838 стб., 24. Стб. 513–538.